

SAMOPERCEPCIJA I PERCEPCIJA BUDUĆNOSTI IZ UGLA MALOLJETNIH
DELINKVENATA¹³⁸

Milana Ljubičić¹³⁹, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet
Sladana Dragišić Labaš,¹⁴⁰ redovni profesor, Univerzitet u Beogradu Filozofski fakultet

Apstrakt: U svim istorijskim epohama, uključujući onu čiji smo i mi savremenici, problematično ponašanje maloljetnika predmet je posebne društvene brige i tretmana. Iako postoji mnoštvo empirijskih dokaza koji potvrđuju da neke od sankcija koje se izriču maloljetnicima, npr. mjere zatvorene zaštite, ne daju dobre rezultate u pogledu njihove resocijalizacije, zakonodavci i zagovornici kaznenih politika uporno insistiraju da se delinkventi podvrgnu upravo njima i za to pronalaze niz argumenata. Zalaganje za punitivniji pristup prema delinkventima proizilazi iz potrebe da se zaštite postojeće društvene vrijednosti, dok se u pogledu resocijalizacije maloljetnika adekvatniji načini tretmana stavljaju u drugi plan. Sve to ostavlja negativne posljedice: stopa recidivizma mladih pod zatvorenom zaštitom je izrazita, kao uostalom i vjerovatnoća da će razviti kriminalnu karijeru. Da bismo provjerili kako zatvaranje djeluje na maloljetnike i anticipirali moguće implikacije ovakvog tretmana, u ovoj smo se studiji bavili analizom samoopisa šticećenika vaspitno-popravnog doma i time na koji način oni zamišljaju da će izgledati njihov život u budućnosti. Takođe, zanimalo nas je kako neke porodične okolnosti i institucionalni kontekst koreliraju sa slikom o sebi i anticipacijom životnih ishoda. Teorijski okvir pronađen je u simboličkom interakcionizmu, a naša polazna istraživačka pretpostavka je da postoji značajna statistička povezanost između samopercepcije i percepcije budućnosti i: porodičnih (materijalni status i struktura) i institucionalnih okolnosti (stepena prilagođenosti na život u ustanovi, akademskog postignuća, dužine i režima boravka u domu). Osim toga, pretpostavili smo da samopercepcija ide ruku pod ruku sa anticipacijom budućnosti, te da postoji značajna povezanost između samoopisa i percepcije svog života kroz pet godina. Rečene hipoteze smo provjeravali na ukupnoj populaciji maloljetnih delinkvenata (153) kojima su izrečene mjere zatvorene zaštite u Vaspitno-popravnog domu u Kruševcu. Rezultati analize dijelom su potvrdili polazne pretpostavke, a mi smo ih interpretirali unutar teorijskog okvira simboličkog interakcionizma.

Ključne riječi: maloljetni delinkventi, samoopis, percepcija budućnosti, simbolički interakcionizam

Uvod

Društveno neprihvatljivo ponašanje djece i maloljetnika kroz čitavu poznatu istoriju izazivalo je oštru osudu i socijalnu reakciju. Podaci iz sudskih arhiva svjedoče tako da je u staroj Kini devetogodišnje dijete moglo biti lišeno života za neznatnu neposlušnost, a u drugoj polovini XIX vijeka u SAD maloljetnika je psovka mogla koštati glave (Ljubičić, 2011). Iz sadašnje perspektive gledano, rekli bismo da je formalna reakcija u oba slučaja bila pretjerana, no treba podvući da ni danas stvari ne stoji mnogo drugačije, barem ne kada je riječ o maloljetnicima koji po definiciji pripadaju marginalizovanim grupama – nacionalnim i rasnim manjinama. Naime, bez obzira na to što su zakonodavci uvažili naučna dostignuća do kojih se došlo prije bezmalo jednog vijeka o uticaju

¹³⁸ Realizaciju ovog istraživanja finansijski je podržalo Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije u sklopu finansiranja naučnoistraživačkog rada na Univerzitetu u Beogradu - Filozofskom fakultetu (broj ugovora 451-03-47/2023-01/ 200163).

¹³⁹ milanaljubic@yahoo.com

¹⁴⁰ sladjadl@yahoo.com

karakteristika razvojnog doba na ponašanje maloljetnika, sankcionisanje delinkvenata je u proteklih 30 godina dobilo značajno punitivnije odlike. Neki autori (Pickett, Chiricos, 2012) smatraju da je uočena promjena paradigme¹⁴¹ neposredno inicirana društvenim, neoliberalnim kontekstom koji one na marginama posmatra kao posebno opasne. Po Mucvhielli (2022) u prilog ovoj tezi svjedoči ojačavanje diskursa o opasnosti i sve učestalija politička upotreba tema “nasilje”, “urbano nasilje”, “nesigurnost” koje kolidiraju sa nemirima u siromašnim predgrađima evropskih metropola. Mediji i javnost upozoravaju na porast “neprirodnosti”, “bezrazložnog i iracionalnog nasilja”, i u isto vrijeme promovišu ideju da je ono sve učestalije, a mladi sve opasniji. Neposredna posljedica ovakvog medijskog i političkog diskursa, je da je ono postalo ne samo društveno visoko stigmatizovano, već su i oni oblici ponašanja koji su donedavno smatrani normalnima, sada delegitimisani.¹⁴²

Danas je i riječ nasilna, podjednako kao i fizička agresivnost, a dostojanstvo osjetljivo kao i ljudsko tijelo. Osim toga, odgovornost da se o nasilnim djelima izvještavaju organi formalne socijalne kontrole, delegirana je žrtvama i drugim *svjedocima*. Naizgled, sve se čini kako bi agresivni, delinkventni, *necivilizovani* mladi ljudi bili zbrinuti – podvrgnuti tretmanima koji ciljaju na redukovanje njihove neprilagođenosti, ali Mucvhielli (2022) je uvjeren da se iza ovakve prakse krije društvena kontrola. Disciplinovanje se vrši preko uvođenja novih inkriminacija u krivično pravo i porast netolerancije organa formalne socijalne kontrole na sitnu delinkvenciju (Mucvhielli, 2022). Na primjer francuski policajci se učestalo podstiču da slučajeve maloljetnih delinkvenata upućuju na sudski postupak, dok u isto vrijeme sudovi imaju obavezu da smanje broj odbačenih prijava (čak i kada je riječ o djelima neznatne težine). Posebno treba podvući da su u ovakav proces najčešće uključeni siromašni mladi ljudi i/ili pripadnici manjinskih grupa, a u prilog tome krajnje ilustrativno svjedoči padatak da se u maloljetničkim zatvorima¹⁴³ u Luizijani (SAD) nalazi 350 maloljetnika, od čega su 80% Afroamerikanci. O tome da li su i u R. Srbiji pripadnici manjina češće od ostalih sankcionisani upućivanjem na zatvorene (zavodske) mjere, malo šta možemo kazati zbog prirode raspoloživih statističkih podataka, ali se da primjetiti da je zatvaranje podjednako ako ne i češće zastupljeno u 2021. godini u odnosu deceniju ranije (Tabela 1.). Izuzetak je zatvorska kazna: ona se posljednje posmatrane godine izriče skoro četiri puta rjeđe nego 2012. Ipak, i mlađim i starijim maloljetnicima ostale zavodske mjere dosuđuju se znatno češće.¹⁴⁴

Tabela 1. Udio sankcija zatvorenog tipa prema mlađim i starijim maloljetnicima u periodu od 2012-2021. godine

Godine	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Broj osuđenih mlađih maloljetnika	984	1094	825	744	783	666	619	673	474	527
Izrečene zavodske mjere (u %)	52 (5,3%)	64 (5,9%)	35 (4,2%)	38 (5,1%)	50 (6,4%)	36 (5,4%)	41 (6,6%)	52 (7,7%)	21 (4,4%)	42 (8%)
Broj osuđenih starijih maloljetnika	1318	1554	1209	1182	1249	967	929	1003	765	856
Maloljetnički zatvor (u %)	2 (1,5%)	8 (0,5%)	6 (0,39%)	9 (0,7%)	9 (0,7%)	7 (0,7%)	8 (0,9%)	4 (0,4%)	3 (0,4%)	3 (0,4%)
Izrečene zavodske mjere (u %)	53 (4%)	77 (5%)	54 (4,5%)	36 (3%)	51 (4,08%)	39 (4%)	26 (2,8%)	48 (4,8%)	19 (2,5%)	52 (6,1%)

Izvor: *Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2021. Prijave, optuženja i osude*

¹⁴¹ Koji inače ne bismo mogli očekivati s obzirom na opšte prihvaćeni diskurs o neophodnosti zaštite i poštovanja prava djece, uključujući i onu u sukobu sa zakonom.

¹⁴² Npr. verbalno nasilje niskog intenziteta.

¹⁴³ Iako se već duži niz godina u SAD priprema prelazak sa zatvorskog na drugačiji, alternativni (terapijski) model tretmana maloljetnih delinkvenata, to se još uvijek nije desilo, zahvaljujući finansijskim (nedostatak novca) i organizacionim (manjak obučene radne snage) poteškoćama (<https://youthtoday.org/2022/03/shackles-and-solitary-inside-louisianas-harshesht-juvenile-lockup/>).

¹⁴⁴ I po tom pitanju postoji jedan izuzetak. Riječ je o 2020-oj godini tokom koje su zavodske mjere bile izricane znatno rjeđe nego u čitavom posmatranom desetogodišnjem periodu. Cijenimo da je na takav ishod uticala pandemija korona virusa.

Samo po sebi nameće se pitanje u kojoj je mjeri ovakav vid sankcionisanja ponašanja mladih efikasan u pogledu njihove resocijalizacije (Loughran et al, 2009)? Ako je suditi po nalazima izvještaja *The Council of State Governments Juvenile Center* kojim je bilo obuhvaćeno 39 saveznih američkih država, zatvaranje nema pozitivne efekte u najvećem broju slučajeva. U pomenutom izvještaju navodi se podatak da se diljem SAD više od 37 500 maloljetnika nalazi se u nekoj vrsti rezidencijalnog (kaznenog) setinga u svakom trenutku, da stopa ponovnog hapšenja u roku od samo jedne godine od izlaska iz takve ustanove iznosi 55% (<https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/media/document/ojjdp-fy-2020-annual-report.pdf>), a nakon tri godine penje se na 61,2% (Virginia Department of Juvenile Justice, 2018, po: nchi.nim.nih.gov; Calley, 2012). Na osnovu dviju longitudinalnih studija u kojima su poređeni tretman u zajednici i institucionalni tretman maloljetnih delinkvenata, Loughram i saradnici (2009) zaključuju da zatvaranje nema nikakav efekat u pogledu smanjenja recidivizma, kao uostalom ni dužina boravka u ustanovi. Do sličnih nalaza dolaze Huizing i saradnici (2003) u krosnacionalnoj studiji u kojoj su poređili pravna rješenja, stopu prevalence maloljetničke delinkvencije i povratništva u Denveru i Bremenu. Koristeći složene statističke analize, zaključili su da strožije sankcionisanje maloljetnika ide ruku pod ruku sa višom stopom recidivizma i pozvali kreatore politika da u obzir uzmu ovaj nalaz. Zaključak domaćih autora je sličan: prolongirani boravak maloljetnika u ustanovi je kako skup, tako i neefikasan - ne doprinosi smanjenju recidivizma, naročito ukoliko izostane postpenalna pomoć (Stevanović, 2020, 83).

Konsultovani izvori su dakle jednoglasni kada je riječ o riziku od povratništva – ono je prisutnije u slučaju onih maloljetnika kojima su izrečene mjere zatvorene zaštite.

Ali, zbog čega ovakav način sankcionisanja nije efikasan?

Odgovor na ovo pitanje nam može pružiti simbolički interakcionizam.¹⁴⁵Ova sociološka teorija usmjerena je na interakciju (aktere i njihovo djelanje) i značenja (simbola, poruka), a za naše izlaganje naročito je značajan pojam sopstava u ogledalu (Spasić, 1996, 100). Sopstvo u ogledalu je zapravo neka vrsta našeg identiteta tj. samopercepcije koja nastaje kao društveno iskustvo. Ono je posljedica toga kako nas drugi vide i kako mi, zahvaljujući njima, prepoznajemo sebe.

Taj “proces stupnjevitog menjanja pojedinčeve slike o vlastitom ja” pod uticajem drugih (Spasić, 1996, 100), u slučaju maloljetnih delinkvenata posebno je vidljiv kroz koncept razvoja moralne karijere. Na primjer, dječak čija je početna upadljivost minorna (npr. nije dovoljno pažljiv na času ili zadirkuje drugove), zahvaljujući akciji svog okruženja (npr. kritika nastavnice, upućivanje školskom pedagogu ili psihologu), i svojoj ličnoj reakciji na takve uslovno rečene *atake*, brzo prelazi put od primarne do sekundarne devijantnosti (Lemert, 2009, 337) tj. posljednjeg stadijuma u razvoju moralne karijere kada počne da koristi svoj problematični status i ulogu kako bi se odbranio, napao ili prilagodio društvenoj slici o sebi (Lemert, 2009, 336-337). Imajući kazano na umu, ne treba da nas iznenađuje da neformalna, a naročito reakcija organa formalne socijalne kontrole, može da izazove dramatičnu redefiniciju kod mlade osobe koja je predmet kontrole (Lemert, 2009, 338).

Sve do sada kazano upućuje na manje – više pesimističan zaključak o uticaju zatvaranja na recidivizam i samopercepciju maloljetnika s jedne strane, te dugoročno gledano, na potencijalne negativne životne ishode (vidi: Dragišić Labaš, 2018). Domaćih studija koje se bave ovom temom ima tek nekoliko (vidi: Ljubičić, 2011; Stanojević, Ljubičić, 2020), te je naša namjera da ukažemo na značaj socioloških istraživanja u ovoj oblasti. Da bismo to uradili, analizirali smo podatke o tome kako maloljetni delinkventi percipiraju svoju budućnost i sami sebe. Metodološke napomene će biti detaljnije razmatrane u narednom poglavlju.

Metodološki okvir studije

Predmet i ciljevi studije

Istraživački zadatak bio je da opišemo kako maloljetni delinkventi smješteni u vaspitno-popravnu ustanovu vide sebe i svoju budućnost, a potom da nalaze razumijemo imajući na umu

¹⁴⁵ Mada treba kazati da na ista pitanja drugačije odgovore može dati sociološki funkcionalizam, strukturalizam, posmoderne grand teorije ili npr. etnometodologija (vidi: Ricer, 2009).

interakcionistički teorijski okvir. Pred nama bilo je nekoliko ciljeva: 1. prepoznati karakteristike na osnovu kojih ovi mladi ljudi kreiraju sliku o sebi u “ovdje i sada” i u relativno bliskoj budućnosti (za pet godina); 2. istražiti postojanje eventualne povezanosti između percepcije sebe i očekivanja i: nekih porodičnih (porodična struktura, materijalni status) i ličnih karakteristika vezanih za institucionalni seting (akademsko postignuće, dužina i režim boravka, adaptiranost na život u ustanovi). U najopštijem, ova obilježja bi naše mlade ispitanike mogla svrstati u dvije opisne kategorije:¹⁴⁶ neproblematičnog (bolje materijalno situirana porodica, u pogledu strukture potpuna, viši stepen akademskog postignuća, kraći boravak u ustanovi u manje strogom režimu, srednji stepen adaptacije na život u domu¹⁴⁷) i problematičnog štićenika.

Umjesto hipoteza rukovodili smo se istraživačkim pitanjima: 1. na osnovu kojih osobina naši ispitanici grade sliku o sebi; 2. kako vide svoju budućnost; i 3. da li postoji povezanost između obilježja statusa “biti problematičan” i percepcije o sebi odnosno svojoj budućnosti?

Odgovore na ova istraživačka pitanja razumijeli smo pošavši od pretpostavke da negativnija slika o sebi i negativna očekivanja od budućnosti idu ruku pod ruku sa nepovoljnijom porodičnim situacijom, (samo)percepcijom o neprilagođenosti ili potpunoj adaptaciji na život u domu, sa niskim akademskim postignućem, dužim i restriktivnijim režimom boravka u domu.

Istraživanjem smo obuhvatili 153 štićenika vaspitno-popravnog doma u Kruševcu. Obuhvat ispitanika je bio potpun – svi maloljetni delinkventi prisutni u domu u trenutku istraživanja, pristupili su popunjavanju upitnika. Većina pitanja u upitniku su bila zatvorenog, ona o budućnosti su bila otvorenog tipa, a da istražimo samopercepciju upotrebili smo narativni test od 12 rečenica.

Podatke smo obradili u SPSS programu verzija 19. Da bismo utvrdili povezanost između varijabli koristili smo neperametrijski hi kvadrat test.

Nalazi analize

Od 153 naših ispitanika, 148 je muškog pola. Jedna trećina je prije dolaska u ustanovu živjela u porodici sa oba roditelja, oko četvrtine dolazi iz jednoroditeljskih porodica, dvoje je bilo u hraniteljskim porodicama, devetorica u ustanovama za nezbrinutu djecu, a trojica imaju svoje porodice prokreacije. Ostali su živjeli sa bliskim rođacima (bakama, djedama, ujacima), a jedan ispitanik se osvrće na svoju trenutnu situaciju i kaže: “Sada nemam porodicu”. Skoro polovina ovih mladih ljudi materijalno stanje svojih porodica ocjenjuje kao vrlo loše (“nemamo dovoljno za život”) i loše (“imamo samo za osnovne potrebe”), dok 13 tvrdi da su njihove porodice odlično materijalno situirane. Većina očeva i majki obavlja radnička zanimanja (oko 40%) i/ili su nezaposleni. U tom pogledu daleko su ugroženije majke (skoro trećina nije radno angažovana), nego očevi. Službeničke poslove obavlja 17 očeva i majki, dok se na rukovodećim mjestima nalazi njih 12.

Pronašli smo da između zanimanja roditelja i strukture porodice iz koje dolaze štićenici doma postoji značajna statistička povezanost. Pokazuje se da su porodice maloljetnika čiji su očevi na rukovodećim pozicijama, tzv. potpune, sa hraniteljima su značajno češće živjela djeca poljoprivrednika i nezaposlenih, a u jednoroditeljskim porodicama djeca radnika ($\chi^2=72.764$, $p=0.000$). Sličnu, značajnu statističku povezanost nalazimo i između zanimanja majke i strukture porodice, ($\chi^2=67.129$, $p=0.008$), uz jednu neznatnu distinkciju. Naime, djeca radnica značajno češće nego u slučaju majki drugih zanimanja žive sa svojim roditeljicama u jednoroditeljskim porodicama.

Najveći broj štićenika u domu se nalazi do jedne godine (23.5%), godinu i po i dve godine (njih 20%). Sedmorica su u ustanovi kraće od dva mjeseca. Od ukupnog broja, dvojica su smještena u odjeljenju za otpust, jedan se nalazi na prijemnom odjeljenju, 16 je u zatvorenom, dok je najveći

¹⁴⁶ Ograničili smo se na deskriptivne kategorije, jer bi analitičke zahtjevale daleko više prostora od predviđenog za ovaj tekst, a i same po sebi predstavljaju poseban istraživački predmet.

¹⁴⁷ Smatra se da su u potpunosti neadaptirani i oni koji su se u potpunosti priviknuti na domske uslove dva suprotna pola iste realnosti. Prvi jer se ne mogu uopšte adaptirati, što proizvodi niz strategija snalaženja koje nisu produktivne, a drugi, suviše prilagođeni uklapaju se u sliku o priznizovanim ljudima (Ljubičić, Ignjatović, Ilić, 2018). Strategije preživljavanja i jednih i drugih organe formalne socijalne kontrole uvjeravaju da su problematični, a to u krajnjoj liniji povećava vjerovatnoću da se razviti kriminalnu karijeru.

broj u poluotvorenom režimu (123). Pokazaće se da je dužina boravka u domu statistički značajno povezana sa stepenom restriktivnosti kojem su maloljetnici podvrgnuti ($\chi^2=42.708$, $p=0.037$). Sa dužinom boravka u ustanovi ruku pod ruku ide i stepen restriktivnosti, pa se pod zatvorenim režimom značajno češće nalaze oni koji su i najduže u domu.

Značajna statistička povezanost između materijalnog stanja porodice i dužine boravka u domu, izostaje ($\chi^2=24.516$, $p=0.654$). Slično tome, statistički značajne povezanosti nema ni između materijalnog stanja porodice i režima boravka u ustanovi ($\chi^2=9.435$, $p=0.894$), uz zanimljiv nalaz – procentualno gledano u najrestriktivnijem režimu se najčešće nalaze oni čije su porodice najbolje situirane.

Što se tiče akademskog postignuća, već na prvi pogled se da uočiti da je ono nisko: skoro trećina ide u osnovnu školu iako je gledano po uzrastu, trebala da okonča ovu fazu obrazovanja, 10 nije uključeno u proces (osnovnog) obrazovanja jer to ne žele (5) ili za to postoje kako oni kažu prepreke (5), 37% je završilo osam razreda škole, a manje od četvrtine (22%) ide u srednju školu. Treba kazati da između statusa obrazovanja i: materijalnog stanja porodice ($\chi^2=19.288$, $p=0.736$), dužine ($\chi^2=51.927$, $p=0.140$) i režima boravka u domu ($\chi^2=13.655$, $p=0.954$), nema značajne statističke povezanosti.

Većina za sebe kaže da je donekle priviknuta na život u domu (41%), njih 30 se uopšte nije prilagodilo na ustanovu, a 56 za sebe tvrde da su se adaptirali u potpunosti. Dalja analiza nam pruža zanimljive nalaze: pokazaće se naime da su mladi ljudi koji borave u najrestriktivnijem režimu, procentualno gledano i najbolje adaptirani na ustanovu (56.3%), čak u većoj mjeri nego oni koji se nalaze na otvorenom odjeljenju (44.4%), što može da govori o procesu prizonizacije.

Sumirani, nalazi naše analize upućuju na zaključak o tome da većina štićenika doma u pogledu porodične strukture i materijalnog statusa spada u kategoriju depriviranih – što su porodice siromašnije, veća je vjerovatnoća da će živjeti kod hranitelja, u ustanovi socijalnog tipa ili u jednoroditeljskim porodicama. Status uslovno rečeno problematičnih takođe ima većina. To je slučaj kada je riječ o akademskom postignuću, a na osnovu značajne statističke povezanosti između dužine i režima boravka u ustanovi, može se zaključiti da *problematičnost* ide ruku pod ruku sa dužim i strožijim restrikcijama slobode.

Slika o sebi

Samopercepciju štićenika doma istražili smo pomoću narativnog testa 12 rečenica. Naši respondenti su nam ponudili bogate opise svojih ličnosti. U najopštijem, slike bi se mogle podijeliti uslovno rečeno na četiri kategorije: 1. pozitivan samoopis; 2. pozitivan samoopis uz elemente samokritike; 3. negativan samoopis, a čak 26 je odbilo da se samoopiše.¹⁴⁸ Procentualno gledano, najbrojniji su oni (42%) koji sebe predstavljaju na pozitivan način. Ovi opisi su zasnovani na sljedećim osobinama naših ispitanika: a) (odličnom) fizičkom izgledu i snazi; i/ili b) karakteristikama ličnosti: oni su zreli, lojalni su drugovi, altruisti i/ili empate – vole svima da pomognu (42); i c) zasnovani na neproblematičnom ponašanju u domu (20). Šesnaestorica o sebi ne misle isključivo na pozitivan način, već imaju i samokritički uvid u svoje ponašanje i osobine, a osamnaest o sebi govori kao o kriminalcima.

Kada se uskrste ove kategorije samoopisa sa porodičnim, i okolnostima vezanim za institucionalni seting, nalazimo sljedeće: na pozitivan način sebe opisuju najsiromašniji štićenici doma (njih 40 od ukupno 74), oni koji su boravili u socijalno vaspitnoj ustanovi (77%), oni koji borave u otvorenom odjeljenju (67%) i čak 40% onih koji tvrde da su adaptirani na život u domu. Pozitivan samoopis značajno češće u odnosu na ostale nude oni koji su u domu boravili kraće od godinu dana¹⁴⁹ (čak 86% njih), te maloljetnici koji su završili osnovnu školu.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Jedan među njima tako na pitanje kako bi sebe opisao, daje odgovor: “Šta te briga!”

¹⁴⁹ $\chi^2=31.979$, $p=0.059$

¹⁵⁰ $\chi^2=29.229$, $p=0.046$

Samokritičniji su najčešće oni koji su živjeli samo sa majkama (36%), dobrog materijalnog statusa, potom češće od ostalih oni koji borave u poluotvorenom odjeljenju (njih 23%) institucije između 12 i 18 mjeseci, te mladi ljudi koji idu u srednju školu što je u skladu sa svojim uzrastom.

Najnegativniji samoopis nude štíćenici koji su prije dolaska u dom boravili kod hranitelja (polovina), ali i oni čije su porodice najbolje materijalno situirane – skoro petina. U ovoj grupi su se našli i oni koji su u domu najduže (preko 36 mjeseci, njih 36%), u restriktivnom režimu (13%), potom značajno češće u poređenju sa ostalima oni koji su prekinuli osnovno obrazovanje.

Da se samorazotkriju procentulano gledano najčešće odbijaju oni koji za sebe kažu da nemaju porodicu, koji su lošije materijalno situirani, oni koji borave u restriktivnom okruženju (25% njih), neadaptirani na život u ustanovi (čak trećina),¹⁵¹ te značajno češće mladi ljudi koji nisu uključeni u osnovnoškolsko obrazovanje jer to ne žele i/ili za to postoje prepreke.

Budućnost iz perspektive štíćenika doma

Da bismo istražili na koji način ovi mladi ljudi gledaju na svoju budućnost, pitali smo ih kako zamišljaju da će njihov život izgledati za pet godina. Pitanje je bilo otvorenog tipa, a zahvaljujući tome dobili smo veliki broj odgovora, koje smo potom kodirali. U najopštijem, odgovori se mogu klasifikovati u četiri kategorije: 1. konvencionalan; 2. negativan i/ili nekonvencionalan ishod; 3. odbijanje da se prihvati odgovornost za svoj život – ništa ne zavisi od mene; 4. odbijanje da se na pitanje odgovori. Najveći broj ispitanika njih 65%, smatra da će u budućnosti voditi konvencionalan život. To znači da će: “biti zaposleni, imati svoje porodice, živjeti svoj život. Oni planiraju da završe fakultete, da isplivaju sa dna, da vode uspešan život”. Jedan mladić želi da nastavi “muzičko obrazovanje i otvori svoju biblioteku”, a jedna štíćenica kaže¹⁵²:

“Pod prvom izadom odakle da počnem da radim šta volim. Valja radiću u nekom restoranu ili u neku pekaru, jer ja sad završavam za kuvara ili takozvano Pripremač namernice. Naravno ljubav da ne zaboravim. I to ću da nađem nadam se valjda. Deca tamo u 23, 24 godine bih tela da imam. Toliko za sad od mene”.

Osmorica svoju budućnost percipiraju kao nekonvencionalnu, odnosno negativnu. Jedan veli: “Predoziraću se”, drugi sebe vidi u Zabeli, a treći veli da misli da će za pet godina da bude “u zatvoru”, četvrti će “dilovati drogu u inostranstvu”, a peti će biti “makro”. Podjednak broj – njih osmorica, smatraju da nemaju kontrolu nad onim što ih u budućnosti čeka: “Kako sudbina odredi”.

Kada smo ukrstili percepciju budućnosti sa varijablama koje se tiču porodičnih prilika i institucionalnog setinga, pronašli smo da je sa viđenjem sebe kroz pet godina statistički značajno povezana isključivo struktura porodice.¹⁵³ Tako svoju budućnost u konvencionalnim okvirima vide značajno češće oni mladi ljudi čije su porodice potpune (37% njih). Nekonvencionalan ishod očekuju oni koji žive u jednoroditeljskim porodicama sa ocem (čak trećina), dok je odustvo kontrole nad sopstvenim životom značajno češće prisutno među onim mladima koji žive u jednoroditeljskim porodicama sa majkama.

Iako izostaje statistički značajna povezanost između percepcije budućnosti: i materijalnog statusa porodice,¹⁵⁴ dužine¹⁵⁵ i režima boravka u ustanovi,¹⁵⁶ uključenosti u obrazovni sistem,¹⁵⁷ stepena

¹⁵¹ Nismo našli statistički značajnu povezanost između samoopisa i: materijalnog statusa ($\chi^2=13.792$, $p=0.314$), strukture porodice ($\chi^2=23.302$, $p=0.179$), režima boravka u ustanovi ($\chi^2=7.945$, $p=0.789$) i stepena adaptiranosti na život u domu ($\chi^2=10.285$, $p=0.113$).

¹⁵² Njene riječi navodimo u originalu i čitaocu skrećemo pažnju na gramatičke greške koje se dijelom sigurno tiču akademskog postignuća naše ispitanice, a dijelom su uslovno rečeno omaške koje imaju značajnu analitičku vrijednost. Zbog obima teksta ovom analizom nismo se posebije bavili.

¹⁵³ Vrijednost hi kvadrat testa iznosi 86.280, uz $p=0.000$.

¹⁵⁴ $\chi^2=29.229$, $p=0.507$

¹⁵⁵ $\chi^2=20.467$, $p=0.492$

¹⁵⁶ $\chi^2=15.066$, $p=0.238$

¹⁵⁷ $\chi^2=18.978$, $p=0.393$

adaptiranosti,¹⁵⁸ primjećujemo da svoj život u konvencionalnim okvirima češće zamišljaju mladi čije su porodice relativno dobro materijalno situirane (44%), koji su kraće u domu i borave u poluotvorenom režimu (84%), potom oni koji idu u školu, osnovnu ili srednju (28%), oni koji su tek donekle adaptirani na život u ustanovi (42%) Oni čije su porodice materijalno deprivirane, koji su u domu duže od dve godine (33%), u restriktivnom režimu (13%), van obrazovnog sistema – ne žele da idu u školu (63%), oni u potpunosti prilagođeni na život u domu (37%) svoju budućnost vide kao nekonvencionalnu (75%). S druge strane, štíćenici koji dolaze iz porodica koju su odlično materijalno situirane, kao i oni koji borave u zatvorenom režimu (čak petina njih), potom oni koji su završili samo osnovnu školu (25%), i koji nisu prilagođeni na život u domu (20%) smatraju da nemaju kontrolu nad svojim životom.

Diskusija

Iskustvena građa nam je ponudila odgovore na istraživačka pitanja kojima smo se rukovodili u analizi. Pronašli smo da se većina mladih koji se nalaze u institucionalnom setingu uklapa u sliku o problematičnima. To su mladi ljudi čije su porodice u najvećem broju slučajeva strukturalno nepotpune i siromašne. Nadalje, štíćenici doma su uglavnom veoma niskog i uzrastu neprimjerenog obrazovnog nivoa. Nalazimo i da oni koji su u ustanovi najduže, značajno češće borave pod restriktivnim režimom i spadaju u kategoriju odlično adaptiranih. Ovi nalazi nas ne iznenađuju budući da znamo iz prethodnih studija (vidi: Ljubičić, 2011) da institucionalno zbirnuti maloljetni delinkventi uglavnom dolaze iz porodica koje su nepotpune i siromašne,¹⁵⁹ ili uslovno rečeno - problematične.¹⁶⁰

Slika o sebi uglavnom je bazirana na fizičkim i ličnim osobinama ispitanika. Nalaz da na najpozitivniji način sebe vide oni mladi ljudi čije su porodice materijalno najviše deprivirane, kao i oni koji su boravili u socijalnim ustanovama prije dolaska u dom, razumijemo kao potrebu da samozaštite vlastiti identitet koji bi mogao biti ugrožen porodičnim neprilikama (siromaštvom i odustvom porodice). Nadalje to su oni mladi ljudi koji su u najmanje restriktivnom režimom i oni koji borave relativno kratko u domu što iz perspektive simobličkog interakcionizma govori u prilog njihove manje kontaminiranosti očekivanjima da “budu loši”. Među njima se nalaze i oni koji su završili osnovno obrazovanje ili drugim riječima oni koji su u pogledu akademskog postignuća uspješniji u odnosu na svoje vršnjake. Samokritičniji uvid imaju oni koji se, osim po pitanju strukturalne deficijentnosti porodica, manje uklapaju u kategoriju problematičnih. To su mladi ljudi čije su porodice boljeg materijalnog statusa, koji se u domu nalaze u strožijem režimu nego oni koji sebe opisuju isključivo na pozitivan način, a boravak u ustanovi je relativno kratak. Posebno valja naglasiti da je njihovo obrazovanje u skladu sa uzrastom, što može da govori i o njihovom konformiranju očekivanjima (barem) oko obrazovanja. O tome da li su u pitanju očekivanja roditelja, ili imperativ socijalne sredine vezan za akademsko potignuće, ne možemo procijeniti. Naša je hipoteza da učitavanje i ispunjavanje ovakvih zahtjeva, našim sagovornicima ostavlja prostor da bez opasnosti po lični identitet, prema sebi ispolje i dozu samokritičnosti. O sebi na isključivo negativan način govore oni štíćenici doma koji su ili odbačeni od porodica (boravili su kod hranitelja) i nasuprot njima mladi ljudi iz potpunih, odlično materijalno situiranih porodica. Cijenimo da je u oba slučaja došlo do kontaminacije identiteta slikom o problematičnosti. Prvi su tako već odbačeni od strane porodice, a drugi su nasuprot njima podbacili u odnosu na očekivanja roditelja (visoko obrazovanih, na višem društvenim položaju). U isto vrijeme riječ je o mladim ljudima koji se uklapaju u sliku o problematičnima prema kriterijumima vezanim za institucionalni seting: oni su najmanje obrazovani, borave u restriktivnom režimu, i najduže su u ustanovi. Sve to govori da je u njihovom slučaju slika o sebi obilježena amplifikacijom niza neuspjeha

¹⁵⁸ $\chi^2=3.413$, $p=0.756$

¹⁵⁹ Strukturalna nepotpunost a posebno život sa samohranom majkom, smatra se riziko faktorom delinkvencije. Postoji niz empirijskih dokaza koji govore u prilog ovoj tvrdnji, a nama je naročito značajan fakt da su naša domaće studije potvrdile značajnu povezanost između porodičnih neprilika (siromaštvo, visoka porodična disfunkcionalnost i strukturalna nepotpunost) i izricanja mjera zatvorene zaštite. Oni mladi koji dolaze iz uslovno rečeno problematičnih porodica, uglavnom se upućuju u ustanove, sa idejom da boravak u instituciji doprinosi njihovoj boljoj resocijalizaciji, nego ostanak sa roditeljima (vidi: Ljubičić, 2011).

¹⁶⁰ Sa ovom ocjenom se nužno ne slažemo (vidi: Ljubičić, 2012).

da se prilagode očekivanjima sredine. Čini se da se sada daleko uspješnije uklapaju u nametnutu sliku o vlastitoj problematičnosti.

Kada je riječ o budućnosti, nalazimo četiri tipična očekivanja. Najveći broj sebe za pet godina vidi kao konvencionalne (normalne, zaposlene, porodične) ljude. To su značajno češće mladi koji se ne uklapaju u sliku o problematičnosti. S druge strane nalaze se oni koji smatraju da nemaju kontrolu nad sopstvenim životom ili ishode posmatraju kao negativne. Oni se značajno češće viđeni za problematične prema opisnim indikatorima, a upečatljiva razlika je u tome što bolje materijalno situirani smatraju da nemaju kontrolu nad tim šta će se desiti, dok lošije stojeći cijene da će za pet godina razviti kriminalnu karijeru. Vjerujemo da u slučaju prvih postoji očekivanje da pozicioniranost porodice može da opredijeli njihovu budućnost (kao pozitivnu), ali je prisutna i sumnja da li je njihova problematičnost toliko uznapredovala (o čemu nam govori i njihova samopercepcija) da nema povratka u konvencionalne okvire. Najsiriromašniji su s druge strane, ne samo bez ekonomskog oslonca, već su i unutar ustanove prepoznati kao problematični – u domu su relativno dugo, visoko prilagođeni na domske uslove, niskog akademskog postignuća i u restriktivnom okruženju, što ih uvjerava da za pet godina njihov život ne može biti konvencionalan.

Umjesto zaključka

Delinkvencija maloljetnika u javnom diskursu i krivično-pravnoj praksi u posljednje tri decenije biva tretirana kao društveno opasna pojava, čije sankcionisanje treba da se značajno pooštri. Ovakva percepcija problematičnog ponašanja neraskidivo je vezana za neoliberalni kontekst i sveopštu društvenu nesigurnost u kojoj se okviri kažnjivog nasilja konstantno proširuju. Neposredna posljedica takvog diskursa je porast broja mladih sa margina u institucionalnom setingu.

Čini se da se u posljednjih 100 godina nije mnogo toga promijenilo: kako se na “crnu” djecu u sukobu sa zakonom za razliku od one bijele puti, 30-ih godina XX vijeka u Americi nije primjenjivala koncepcija o adolescenciji kao posebnom razvojnom dobu koje čini problematičnost izvjesnijom, tako se danas siromašni i na sve druge načine *problematici* delinkventi ne tretiraju u skladu sa njihovim najboljim interesima. Naime, postoji čitav niz empirijskih dokaza o tome da institucionalizacija maloljetnika nema pozitivan efekat što se resocijalizacije tiče. Stoga je krajnje zbunjujuće insistiranje na ovakvom načinu njihove zaštite.

Ukoliko po strani ostavimo ovo pitanje koje bi moralo da zaokupi i javnu i stručnu i pravničku pažnju zbog svoje društvene važnosti, ostaje da se osvrnemo na neke od nalaza naše studije. U njoj smo se bavili pitanjima koja se neposredno tiču efekata zatvaranja na samopercepciju i percepciju budućnosti. Pokazalo se da deskriptivni indikatori statusa problematičnosti idu ruku pod ruku sa negativnijom slikom o sebi i neizvjesnijim odnosno manje konvencionalnim viđenjem života u budućnosti. Iz ugla simboličkog interakcionizma, ovaj nalaz je očekivan. Naime, uspješno (ne)formalno nametanje uloge *problematicnog* poklapa se sa slikom maloljetnog delinkventa o sebi kao o osobi koja se u takvu definiciju uklapa. Pronalazimo da u nekim slučajevima postoje ograde koje pomažu maloljetnicima da sačuvaju identitet od kontaminacije negativnim očekivanjima, a one se uglavnom odnose na prisustvo porodične podrške, relativno dobar materijalni status, akademsko postignuće. To su i kraći boravak u ustanovi u manje restriktivnom režimu. S druge strane, odustvo porodične podrške, kao i pretpostavljamo neispunjavanje očekivanja visoko obrazovnih i bolje stojećih roditelja, potom duži boravak u ustanovi u restriktivnom režimu, šticećenike doma primorava da prihvate da jesu problematični i da o sebi misle na takav način.

Imajući do sada kazano na umu, autorke ovog teksta imaju potrebu da podvuku lični stav da je neophodno tragati za drugačijim načinima sankcionisanja delinkvencije maloljetnika, te primarne prevencije ovog vida problematičnog ponašanja, što bi trebalo da bude i jedan od najvažnijih zadataka savremenog društva.

Literatura:

- 2020 Annual Report. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. <https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/media/document/ojjdp-fy-2020-annual-report.pdf>. Pristupljeno: 9.4.2023.
- Calley, G. N. (2012). Juvenile Offender recidivism: An examination of risk factors. *Journal od Child Sexual Abuse*, 21(3), 257-272.
- Dragišić Labaš, S. (2018). Suicidno ponašanje u zatvoru. *Sociologija*, Vol. LX (4). 786-798. <https://youthtoday.org/2022/03/shackles-and-solitary-inside-louisianas-harshest-juvenile-lockup/>. Pristupljeno: 9.4.2023.
- Huizinga D., Schumann, K., Ehret, B., & Elliott, A. (2003). Processing on subsequent delinquent and criminal behavior: A Cross-National study. <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/effect-juvenile-justice-system-processing-subsequent-delinquent-and>. Pristupljeno: 5.4.2023.
- Lemert, E. (2009). Primarna i sekundarna devijacija. U: Ignjatović, Đ. (prir.). *Teorije u kriminologiji*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 336-339.
- Ljubičić, M. (2011). *Porodica i delinkvencija*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Čigoja štampa.
- Ljubičić, M. (2012). Porodica i delinkvencija - analiza udžbeničke građe o uticaju porodice na maloljetničko prestupništvo. *Sociološki pregled*, 46(3), 417-440. <https://doi.org/10.5937/socpreg1203417L>
- Ljubičić, M., Ignjatović, Đ., & Ilić, Z.. (2018). Who Assuages Feelings of Guilt? Moral Neutralization of Juvenile Delinquents in Serbia. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 69(4), 320-332.
- Loughran, A. T., Mulvey, P. E., Schubert, A. C., Fagan, J., Piquero, R. A., & Losoya, H. S. (2009). Estimating a dose-response relationship between length of stay and future recidivism in serious juvenile offender. *Criminology*, 47(3), 699-740.
- Maloletni učinioci krivičnih dela u Republici Srbiji, 2021. Prijave, optuženja i osude*. Beograd: Republički zavod za statistiku. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G20225690.pdf>. Pristupljeno: 3.4.2013.
- Mucchielli, L. (2022). Delinquency and immigration in France: A sociological perspective. *Criminologie*, 1–36. <https://doi.org/10.7202/1092583ar>.
- Pickett, J. T., & Chiricos, T. (2012). Controlling other people's children: Racialized views of delinquency and Whites' punitive attitudes toward juvenile offenders. *Criminology: An Interdisciplinary Journal*, 50(3), 673–710.
- Ricer, Dž. (2009). *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*. Beograd: Službeni glasnik.
- Spasić, I. (1996). *Značenje susreta*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, "Filip Višnjić".
- Stanojević, D., & Ljubičić, M. (2020). Faktori rizičnih oblika ponašanja mladih u Srbiji - analiza individualnih i kontekstualnih činilaca rizika. *Sociološki pregled*, 54(2), 242-271. <https://doi.org/10.5937/socpreg54-23043>
- Stevanović, I. (2020). *Izazovi u postpenalnom prihvatu maloletnih učinilaca krivičnih dela i Srbiji (norme, prakse i mere unapređenja)*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Virginia Department of Juvenile Justice (2018), <http://nchi.nim.nih.gov>. Pristupljeno: 8.4.2023.